УДК 340.1
DOI 10.33244/2617-4154.3(12).2023.57-63

В. С. Шилінгов,
канд. юрид. наук, доцент,
Державний податковий університет
e-mail: schillingoff@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-3097-4706

ПРАВОВИЙ ВПЛИВ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню механізму впливу права на суспільне життя, свідомість і поведінку людей. Акцентується увага на тому, що правовий вплив – це складне, комплексне явище, яке розкриває весь процес впливу права в його різноманітті та єдності. Підкреслюється, що предметом правового впливу є всі суспільні відносини, включаючи і ті, які правом безпосередньо не регулюються. У такому сенсі правовий вплив варто розглядати не як дію системи норм, а як реалізацію ідеї права, його «духу». Стверджується, що виокремлення поняття правового впливу у самостійну наукову категорію можливе лише за природньо-правового підходу до розуміння права, тобто на підставі розмежування понять права і закону.

У статті також розглядається співвідношення понять правового впливу та правового регулювання. Наводяться різні погляди науковців-дослідників. Їх узагальнення дає підстави дійти висновку, що право чинить на суспільні відносини не лише суто юридичний вплив, а й діє на них як психологічний, ідеологічний, інформаційний, ціннісно-орієнтаційний та мотиваційний чинники.

Автором на підставі здійснених узагальнень сформульовані відповідні висновки, що дало можливість визначити поняття механізму правового впливу як складного соціально-правового явища, що охоплює як правові (зокрема, юридичні), так і неправові (моральні, ідеологічні, психологічні, інформаційні та ін.) засоби впливу на життя суспільства як індивідуальних, так і колективних суб'єктів суспільних відносин.

Ключові слова: *правовий вплив, правове регулювання, механізм правового впливу.*

Метою статті є дослідження та з'ясування впливу права на суспільні відносини. Розгляд зазначеного питання дає змогу зрозуміти механізми та напрямки його дії на свідомість і поведінку людей з метою формування та забезпечення правопорядку у суспільстві.

Постановка проблеми. Тривалий час проблеми правого впливу та його механізму викликають значний науковий інтерес. Це зумовлено фундаментальним характером зазначеної проблеми та загальною тенденцією відходу від домінування нормативістського підходу у національній юриспруденції. Крім того, на сьогодні досі не сформований комплексний, системний підхід до дослідження правового впливу та його

© Шилінгов В. С., 2023

механізму, що не сприяє з'ясуванню їх специфічних особливостей та зв'язків із суміжними правовими явищами (зокрема, правоутворенням, правовою свідомістю, правовим вихованням та ін.). Наведені аргументи лише підтверджують науковий інтерес та актуальність зазначеної теми.

Дослідження полягає у розкритті поняття правового впливу як самостійної правової категорії, з'ясуванні його меж та механізмів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовий вплив, його зміст і форми, його співвідношення із правовим регулюванням уже тривалий час перебувають у центрі уваги національної юриспруденції. Вагомий внесок у дослідження зазначеної проблеми внесли такі відомі вітчизняні правознавці, як: С. В. Бобровник, В. М. Горшеньов, С. Д. Гусарев, М. С. Кельман, М. І. Козюбра, С. Л. Лисенков, Л. А. Луць, Н. М. Онищенко, П. М. Рабінович, Т. І. Тарахонич, О. Д. Тихомиров, О. І. Ющик та інші. Серед зарубіжних дослідників варто виділити Е. Геллнера, Д. Кейна, Е. Хармса тощо.

Виклад основного матеріалу. Регулятивний вплив права на суспільні відносини полягає у моделюванні ним у своїх нормах правомірної (обов'язкової або дозволеної) поведінки різних учасників цих відносин, що полягає у наданні одним учасникам суспільних відносин певних прав і у покладанні на інших відповідних обов'язків, тобто у пов'язуванні їх взаємними суб'єктивними правами та юридичними обов'язками, й тим самим орієнтуючи їх поведінку в бажаному для суспільства напрямі.

Однак у реальному житті право чинить на суспільні відносини не лише юридичний вплив, але й діє на них як соціальний, виховний, психологічний, ідеологічний, інформаційний, ціннісно-орієнтаційний та мотиваційний фактори. Так, В. С. Сморо-динський звертає увагу на те, що в юридичній літературі використовується більш широке, ніж правове регулювання поняття «правовий вплив», об'єктом якого є не лише поведінка людини, а й також її свідомість, психіка [7, с. 136]. Отже, в юриспруденції розрізняють два явища – правовий вплив і правове регулювання. Для встановлення співвідношення між ними необхідно з'ясувати обсяг термінів «вплив» і «регулювання». Тлумачний словник української мови інтерпретує термін «вплив» як дію, яку певна особа чи предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета, тиск, діяння. Впливати – діяти у певний спосіб на будь-кого, будь-що [5, с. 528]. Термін «регулювання» походить від латинського слова «regulo» – «правило» та означає впорядкування, налагодження. Регулювати – впорядковувати щось, керувати чимось, підпорядковувати його відповідним правилам, певній системі [6, с. 886].

Отже, змістовне навантаження цих двох категорій близьке, частково співпадає, але водночас не тотожне. Поняття правового впливу за обсягом більш широке, ніж правове регулювання, тому що охоплює дію права на суспільні відносини як на підставі юридичних норм, так і на основі інших правових засобів і форм впливу неюридичного характеру. Так, сучасні вітчизняні правознавці (С. В. Бобровник, О. М. Мельник, Т. І. Тарахонич) під правовим впливом розуміють взятий в єдності та різноманітті весь процес впливу права на суспільне життя, свідомість і поведінку людей за допомогою як правових, так і неправових засобів, а правове регулювання – це складова частина, форма правового впливу.

Зокрема, Т. І. Тарахонич зазначає, що правове регулювання варто відрізняти від правового впливу. Останній здійснюється у різних сферах суспільного життя та знаходить відображення в інформаційній, виховній та іншій ролі права. Правовий вплив, на відміну від правового регулювання, пов'язаний з тими суспільними відносинами, які не регулюються правом, але на які поширюється його дія. Правовий вплив формується не тільки за допомогою таких засобів, як норми права, а й залежить від тієї правової культури, яка сформувалась у цьому суспільстві. Це приводить до формування в однотипній ситуації певного стандарту поведінки як безпосередньої умови формування законослухняної поведінки громадян. Правовий вплив включає не тільки правові засоби впливу на суспільне життя, а й інформаційно-психологічні (правові стимули та правові обмеження), виховні, ідеологічні (підвищення рівня правової культури, формування прогресивних, цивілізованих правових ідей, принципів тощо) та інші.

Структурно правовий вплив включає правосвідомість, правову культуру, правові принципи, правотворчий процес, механізм правового регулювання.

Правовий вплив – це результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини за допомогою, власне, правових засобів (норм права, правових відносин, актів застосування права) та інших правових явищ (правосвідомості, правової культури, правових принципів, правотворчого процесу) [1, с. 297–298].

Водночас дехто з дослідників піддає сумніву таку позицію у зв'язку з тим, що правове регулювання у такий спосіб розглядається одночасно і як правовий вплив (або форма його прояву), хоча за цих обставин визнається існування між ними суттєвих відмінностей, насамперед юридичного характеру [3, с. 29].

Л. А. Луць вважає, що правовий вплив – це забезпечення особистих чи соціально-значущих результатів взаємодії учасників суспільних відносин за допомогою правових засобів.

Правові засоби – це правові явища, що виражають соціальну цінність права та забезпечують досягнення соціально (зокрема, юридично) значущих результатів.

Механізм правового впливу – це система загальних та спеціальних правових засобів, за допомогою яких правові вимоги переводяться у соціальну поведінку суб'єктів, здійснюється нормативно-правова організація суспільних відносин [4, с. 373].

На думку М. С. Кельмана, між правовим регулюванням і правовим впливом є різниця. Правовий вплив ширший за обсягом, ніж правове регулювання. Змістом правового впливу є взятий у єдності та різноманітті весь процес впливу права на політичні, економічні й інші соціальні відносини, які безпосередньо правом не врегульовані, але на які воно впливає. За основними особливостями свого змісту правовий вплив є не специфічно правовим, а загальним, у якому діє не право як сукупність правових норм, а «дух», ідея права, простежується вплив права на систему суспільних відносин, на її правову свідомість і культуру [2, с. 543].

На нашу думку, розмежування категорій правового впливу і правового регулювання базується на розрізненні понять права та закону. Право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори,

зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства.

Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, зокрема обмежувати свободу і рівність особи [8]. За таких умов правовий вплив являє собою втілення «духу» права, а правове регулювання – реалізацію «букви» закону.

На наше переконання поняття правового впливу має місце тільки в межах природно-правового підходу до праворозуміння, яке спрямоване на пошуки особливої реальності права та не зводиться лише до державно-владних настанов. Так, якщо юридичний позитивізм інтерпретує право як творіння держави, залежне від державної влади та їй підпорядковане, то ототожнює його з «політикою сили», іншими словами зводить поняття права виключно до поняття закону. Стверджує, що все, що не є законом, – не є і правовою нормою. У такому розумінні будь-яка норма, що не встановлена державою, не має значення. А тому в межах позитивістського праворозуміння можливо розглядати виключно юридичний вплив права, який спирається на примусову силу держави. Такий підхід до праворозуміння знецінює унікальність права як виразника багатовимірного світу людського буття з його різноманіттям ідей і системою цінностей, де, крім правопорядку і необхідності дотримуватися законів, люди зберігають постійне прагнення до вищих ідеалів духу: справедливості, свободи, рівності, добропорядності, честі, гідності.

Природно-правовий підхід базується на тому, що є вище право, ніж закон, ніж державна влада – це природне право, розумне право, надпозитивне право. Механізм природного права базується на формулі: права людини визначають права влади, і аж ніяк не навпаки. Існують вищі, незалежні від держави принципи і норми, що втілюють розум, свободу, об’єктивний характер цінностей тощо.

Наведене свідчить, що правовий вплив і правове регулювання є спорідненими явищами, але водночас мають певні відмінності. Різниця між ними полягає, по-перше, у предметі їх спрямованості. Предмет правового впливу є значно ширшим порівняно з предметом правового регулювання. Він охоплює і такі економічні, політичні, соціальні відносини, які правом безпосередньо не регулюються, але на які воно у певний спосіб розповсюджує свій вплив. Так, правове регулювання здійснюється за допомогою суто юридичних засобів, тобто за допомогою механізму правового регулювання. Що ж стосується правового впливу, то він реалізується в основному за допомогою різноманітних психологічних, ідеологічних, інформаційних, орієнтаційних та інших механізмів, тобто за допомогою переважно неюридичних механізмів. Значна родь у механізмі правового впливу належить правовій свідомості, правовій культурі, правовим цінностям і принципам, процесам правоутворення та правореалізації. Правові явища, за допомогою яких відбувається правовий вплив на суспільні відносини, свідомість і поведінку людей, діють у комплексі, утворюючи єдину, цілісну систему.

Вплив права відображає дію права як у сфері правосвідомості, так і у сфері реалізації права. Він базується на функціональній спрямованості права, зокрема на його інформаційній, орієнтаційній, мотиваційній, регулятивній та охоронній функціях.

На підставі викладеного можна дійти висновку, що правовий вплив є окремою правовою категорією, значно ширшою порівняно із правовим регулюванням, яка включає в себе як юридичне регулювання суспільних відносин, так і дію права на свідомість, поведінку та соціальні орієнтири як окремого індивіда, так і суспільства в цілому. Ця сторона правового впливу базується на особливостях права як форми суспільної свідомості, а тому не відрізняється від впливу на суспільне життя інших ідеологічних форм і регулятивних засобів, таких як мораль, етика, релігія, політика та ін.

Отже, правовий вплив – це дія права на широке коло суспільних відносин, свідомість і поведінку людей, що полягає: а) в усвідомленні і подальшому відображенні в уявленнях, поглядах та ідеях необхідності впорядкування зазначених відносин і подальшому моделюванні на їх основі зразків належної (бажаної або допустимої) поведінки учасників цих відносин; б) у конкретних вчинках суб'єктів, спрямованих на реалізацію їх інтересів та задоволення їх потреб. З цього слідує, що право чинить на суспільні відносини не лише вплив юридичного характеру, а й одночасно діє на них як психологічний, ідеологічний, інформаційний, ціннісно-орієнтаційний та мотиваційний фактори.

Правовий вплив – це насамперед вплив права на свідомість людей шляхом встановлення прав та обов'язків. Коли зміст права проходить через свідомість людей, він стає правосвідомістю. Тобто виробляється певний стандарт поведінки, формується загальна нормативна культура як безпосередні передумови законослухняності громадян. Це і є правовий вплив на поведінку людей, причому правовий вплив здійснюється не тільки правовими засобами, а й рядом неюридичних засобів – соціальних, ідеологічних, психологічних та інших. Отже, у правовому впливі не завжди є точна юридична міра, тоді як для правового регулювання вона обов'язкова [2, с. 543]. Загальний вплив права на свідомість і поведінку людей, крім суто юридичного, здійснюється і за іншими напрямами. До них насамперед варто віднести інформаційний, ціннісно-орієнтаційний та мотиваційний напрями.

Інформаційний вплив права базується на тому, що право є одним із різновидів соціальної нормативної інформації. За допомогою юридичних норм учасники суспільних відносин інформуються щодо позиції суспільства в особі держави про обов'язкову, дозволену або заборонену поведінку, їм повідомляється про засоби досягнення необхідних результатів та про наслідки порушення норм.

Ціннісно-орієнтаційний вплив права ґрунтується на тому, що право, будучи самостійною соціальною цінністю, одночасно є носієм багатьох політичних, моральних, духовних цінностей, а тому здатне разом з інформацією про обов'язкову, дозволену або заборонену поведінку формувати певні ціннісні уяви учасників суспільних відносин, сприяти формуванню в особи певного варіанта поведінки, впливати на визнану нею систему цінностей.

Мотиваційний вплив права – це процес спонукання людей та їх об'єднань до правомірної поведінки з метою досягнення загальносуспільних або особистих цілей. Поведінка завжди визначається мотивами. Мотив – це внутрішня спонукальна сила, що спрямовує поведінку суб'єктів та визначає характер відносин між ними. Право

визначає справедливий характер відносин у суспільстві та спонукає суб'єктів до правомірної поведінки.

Висновки. Стосовно механізму правового впливу варто заначити, що це складне соціально правове явище, яке охоплює як правові (зокрема, юридичні), так і неправові (моральні, ідеологічні, психологічні, інформаційні та ін.) засоби, сукупність яких спрямована на свідомість і поведінку як окремих індивідів, так і суспільства в цілому з метою формування у них відповідних уявлень, поглядів, переконань, стереотипів бажаної або допустимої поведінки. Його функціонування проявляється у взаємодії правової та іншої нормативної інформації (зокрема, моральних принципів, уявлень про свободу, справедливість, розумність та ін.) у свідомості як індивідуальних, так і колективних суб'єктів суспільних (не обов'язково правових) відносин для забезпечення стійкого, прогнозованого та справедливого суспільного порядку.

Порівнюючи механізм правового впливу з механізмом правового регулювання, варто зазначити, що елементи останнього чітко визначені системою нормативно-правових актів, тоді як елементи механізму правового впливу законодавчо нерегламентовані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

2. Кельман М. С., Стратонов В. М. Загальна теорія права : підручник. Херсон : Видавництво ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 742 с.

3. Лисенков С. Правовий вплив і правове регулювання як форми прояву дії права на суспільні відносини: співвідношення та порівняння. *Порівняльно-правові дослідження.* 2006. № 1. С. 28–31.

4. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права : навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою). Київ : Атіка, 2008. 412 с.

5. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. Т. 1 / укладачі В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ : Аконіт, 1998. 912 с.

6. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. Т. 3 / укладачі В. В. Яременко, Сліпушко О. М. Київ : Аконіт, 1998. 927 с.

7. Загальна теорія права : підручник / Петришин О. В., Лук'янов Д. В., Максимов С. І., Смородинський В. С. Харків : Право, 2020. 568 с.

8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 № 15-рп/2004. URL : https://zakononline.com.ua/ documents/show/ 246850___246915

REFERENCES

1. Zaichuk O. V., Onishchenko N. M. Teoriia derzhavy i prava. Akademichnyi kurs : pidruchnyk. Kyiv : Yurinkom Inter, 2006. 688 s.

2. Kelman M. S., Stratonov V. M. Zahalna teoriia prava : pidruchnyk. Kherson : Vydavnytstvo OLDI-PLIuS, 2020. 742 s.

3. Lysenkov S. Pravovyi vplyv i pravove rehuliuvannia yak formy proiavu dii prava na suspilni vidnosyny: spivvidnoshennia ta porivniannia. *Porivnialno-pravovi doslidzhennia.* 2006. № 1. S. 28–31.

4. Luts L. A. Zahalna teoriia derzhavy ta prava : navchalno-metodychnyi posibnyk (za kredytno-modulnoiu systemoiu). Kyiv : Atika, 2008. 412 s.

5. Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy : u 4 t. T. 1 / ukladachi V. V. Yaremenko, O. M. Slipushko. Kyiv : Akonit, 1998. 912 s.

6. Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy : u 4 t. T. 3 / ukladachi V. V. Yaremenko, O. M. Slipushko. Kyiv : Akonit, 1998. 927 s.

7. Zahalna teoriia prava : pidruchnyk / Petryshyn O. V., Lukianov D. V., Maksymov S. I., Smorodynskyi V. S. Kharkiv : Pravo, 2020. 568 s.

8. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statti 69 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro pryznachennia sudom bilsh miakoho pokarannia) vid 02.11.2004 № 15-rp/2004. URL : https://zakononline.com.ua/ documents/show/246850___246915

V. Shylinhov. Legal influence: theoretical and legal study

The article is devoted to the study of the mechanism of legal influence on public life, consciousness and behavior of people. The author emphasizes that legal influence is a complex, sophisticated phenomenon which reveals the entire process of law's effect in its diversity and unity. The author emphasizes that all social relations are subject to legal influence, including those which are not directly regulated by Law. And in this sense, legal influence should be viewed not as the effect of a system of rules, but as the realization of the idea of law, its "spirit". It is argued that the concept of legal influence can be distinguished into an independent scientific category only under the natural law approach to understanding law, i.e., on the basis of distinguishing between the concepts of law and legislation.

The article also examines the correlation between the concepts of legal influence and legal regulation. The author presents different views of academic researchers. Their generalization gives rise to the conclusion that law has not only a purely legal impact on social relations, but also acts on them as a psychological, ideological, informational, value-oriented and motivational factor.

Based on the carried out generalizations, the author formulates the relevant conclusions which made it possible to define the concept of the mechanism of legal influence as a complex socio-legal phenomenon which includes both legal (including legal) and non-legal (moral, ideological, psychological, informational, etc.) means of influence on society, both individual and collective subjects of social relations.

***Keywords**: legal influence, legal regulation, mechanism of legal influence.*

Стаття надійшла до редколегії 4 травня 2023 року